

Ав. Франко

Дцб
Зеленуца

Охотничко

ЯЩЬ ЗЕЛЕПУГА

87

Опесативле
В-во "Рух"

40/1

06

ІВАН ФРАНКО

ЯЦЬ ЗЕЛЕПУГА

(БОРИСЛАВСЬКЕ ОПОВІДАННЯ)

КООПЕРАТИВНЕ „РУХ“ ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВ—1926

1504

Кремінчук
Друкарня „КРЕМПЕЧАТЬ“
ім. Петровського

Львівська Філія
Бібліотеки АН УРСР

~~414~~ сф

Ф/І 78466/8

Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 31 807

ЯЦЬ ЗЕЛЕПУГА.

Яць Зелепуга був хлоп ледащо. Хто перед трицятьма роками переходив через Борислав, міг бути певний, що або в корчмі, або десь близько корчми почує п'яний, охриплий голос, що виводив усе ту саму меланхолійну пісеньку:

Ой, не жалуй, моя мила,
Що я п'ю,
Тоді будеш жалувати,
Як я вмиру.

Цікавий міг завсіди побачити й самого співака, що або сидів за корчемним столом, звисивши голову, й вибивав п'ястками по столі в такт своєї співанки, або шкандибав, виписуючи по вулиці ногами „мисліте“ та перериваючи свій спів короткими монологами — опакими наприклад:

— Прокляті пархи зайди! Знаю я, знаю, чого вам хочеться! Але го, го! Не діждете! Яць Зелепуга то не м'який хліб, щоб із нього коники ліпити!

Зупинитись на хвилину, широко розставивши ноги й силкуючись удержати своє тіло в рівній вазі, й знов запягне охриплим голосом: „Ой, не жалуй, моя мила!“... але тут-же й урве.

— Еге, не жалуй! То-то й є, що нема вже кому й жалувати. Пішла моя мила до пана бога на склад, а мені тепер усе одно. Небагато там того достатку лишилось, та на якого біса він мені здався! Для кого маю свою працю лишати? Свого роду не маю, жінчин рід... ге, ге, не діждати вам, багатчики, щоб ви мали моєю мизерією втішатися! Краще все крізь горло пропущу... й худобу, й господарство, й землю! Нехай іде, нехай ваше не буде! Ой, бо то ви нам залили сала за шкуру, багачі-клапачі!

Знов урве й запягне пісні, вимахуючи записненими кулаками:

Один багач у другого
Та й питається:
За що тая голопонька
Напивається?
Ой, най тобі, багатчику,
В очах не стає,
Що голода гірко робить,
Та солодко п'є!

Ледащо хлоп був той Яць Зелепуга. Правда, доки жила жінка, держався він незгірше. Хоч мав усього тільки шість моргів плохой землі, то таки не ходив ні до кого хліба позичати. Двоє їх було: що зробили те й мали. Жили ошадно й супокійно, працювали на своїм ґрунті, то й сусіди їх шанували. Діточок мали кількоро, але повмирали: остання дочка вмерла вже вісімнадцяти літ. Смерть тої дочки була першим ударом, що зробив пролом в щасливім досі життю Зелепуги. Жінка його була з багатого роду й мала в Бориславі ще трьох братів, багатих господарів. Принесла вона

своєму чоловікові в посагу других шість моргів землі, межа з межею з його власною батьківщиною. Але по смерті останньої дочки швагри-багаті почали всякими способами наспавати на Зелепугу та його жінку, щоб віддали їм назад ту „родову“ землю.

— На що вам!—говорили ласкаво,—ви вже обое старі, дітей у вас не буде, доживете свого віку й на тих шести моргах, що вам лишаться, а в нас у кожного дітей багато.

Послухала Євка тих слів, підписала нещасну „цесію“, відібрали брати її земельку батьківську—й зараз-же продали її під нафтові заводи. Така зрада до глибини обурила обох Зелепугів.

— Як то панове-швагрове,—говорив їм Яць, зустрівши їх якось-то в корчмі—чи то по-божому та по-людський робити так, як ви з нами зробили? Чи на те ми вам частину вашої батьківщини відступили, щоб на ній зайди ями копали, а ви щоб мали за що пити?

— Іди, старий дурню!—відказав один швагер.—Ви-ж нам при людях відступили, а на що відступаєте, про те не було мови. А раз ви відступили, то поле наше. А раз воно наше, то нам вільно робити з ним, що нам подобається.

— Неправда!—відрізав Яць.—Ми тільки для того вам відступили, щоб вашим дітям було де поміститись. А продати не велика штука, це кожний попрапить.

— Видно, що не кожний,—сміючись відказав другий швагер,—коли ви не попрапили, тільки ми.

— Смійтеся собі, смійтеся, але-ж це так плазом не пущу.

— А що зробиш?

— Вже я знаю, що зроблю, але тільки не знаю, чи вам те солодко буде!...

— От, іди старий, іди, не роби з себе дурня,—сказав третій швагер, плещучи його по плечі.—От ліпше сядь з нами й випий по півквартирці, а що з воза впало, те пропало.

— Сісти то я сяду,—гостро відповів Яць,—і випити... також вип'ю, але від правди не відступлю. Скличу людей, скличу свідків, нехай вони нас розсудять, чи то справедлива ваша робота.

— Ну, що-ж, клич, нехай судять!—сказав один із швагрів,—тільки наперед тобі кажемо, що нам наплювати на той суд. Що нам зроблять? Чи може сами гроші зложать і землю назад одкуплять?

Сказавши правду, Яць Зелепуга про землю й не думав. Боліла його тільки „неправда“ й хитрість швагрів, її хотів він вивести „перед людьми й перед свідками“, але чи з тої роботи вийде яка користь—навіть думкою в той бік не сягав. То-ж слова швагрові були для нього тим, чим удар п'ястком межи-очі. Захитався й окинув усіх трьох непевним поглядом.

— А, ось воно як: плюєте на людей, на громаду! Юди якісь!... А плював-би на вас світ увесь! Батьківську землю продали... й сміються! А щоб вас та земелька свята по смерті з гробів повикидала!

Слово по слові, між Яцем і шваграми прийшло до бійки, в котрій швагри так

побідили старого Зелепугу, що справді таки прийшлося кликати й людей, і свідків, і баб-знахарок. Плачучи та проклинаючи, побігла Яциха до братніх хат, щоб бунтувати братових проти чоловіків. Ті стали по її боці, бачучи, що від часу тої нещасної історії з ґрунтом їх чоловіки так і не вилазять із корчми. Розпочалась правдива війна родинна, з звичайними пригодами і сварками, прокльонами, криками на все село й бійками. Що жінкам в тій війні найбільше перепало, про це й говорити нічого. Одна в приступі гніву обпарила своєму окропом босі ноги так, що два місяці не міг встати з постелі, й це найліпше зробила, бо врятувала решту грошей за продану землю від цілковитої розтрапи. У другій вдача на двоє важилась: коли чоловік був тверезий, то перемагав і бив жінку, але коли був п'яний, то жінка перемагала чоловіка й на велику втіху людям, вела його за чуприну з корчми до-дому, приговорюючи разом моральні науки й для ліпшої пам'яті вповчаючи їх йому кулаком в плечі та в потилицю. Найгірше пішло в третього швагра: там чоловік із жінкою так перегризлися, що жінка втекла від чоловіка на службу, дітей забрала й між людей пороздавала, а чоловік до двох літ пропив і прогайнував усе господарство, худобу й землю, й найнявся копати ями в того самого зайди, якому продали частину Яцишиного ґрунту. >

Страшно й важко було слухати того, що діялось між братом і сестрою в ту пору. Вийде, бувало, брат рано на роботу,

звичайно вже не тверезий, в брудній, заболоченій полотнянці, з лицем почорнілим як земля, згорблений і ніби прибитий, а сестра вигляне з своєї хати, вибіжить на подвір'я та як почне плакати, як почне проклинасти, господи боже! І брата її жаль, хоч так погано з нею обійшовся, і батьківщини жаль: сама не знає, на кого плакати, на кого кари божої просити.

— А воліла-б я, братчику мій, бачити, щоб тебе самого в цю землю закопували, ніж маєш ти її туп рити та копати для нехристів! Ну, копай, поганине, копай, може там докопаєшся кісточок небіжчиків тата та діда. Придивись до їх добре, бо, певно, обидва в гробі на другий бік попереверталися, чуючи, як ви їх пам'ятає, їх землю криваву шануєте! А не забудь там сказати небіжчикам, в яких ти тепер у гонорах у пана зайди пробуваєш, як спиш під шинкарською лавою, їси разом із шинкарськими собаками, й як шинкарські бахурі коло корчми на тобі, як на коні, їздять для забави! Скажи їм це, скажи!

А далі разом як не заламає руки над головою, як не заголосить, не зариде, мов над покійником:

— Братчику мій, соколику сизий! Чи-ж я тебе не любила! Чи я-ж коло тебе не припадала, ще як ти маленький був, як ми, мов овес дрібні, без мами зосталися! Чи я-ж мало ночей не спала, тебе доглядаючи, як ти занедужав! Чи думала-ж я нещаслива, що нами лиха доля отак кине, що буду на тебе кари божої просити? Не дай, боже, легко сконати тим, що тебе на таку дорогу навели, що тебе

отак на дивовище, на публіку людську пустили!...

Прокльонів брат слухав мовчки похилившись, мов віл, що, схиливши голову, приймає удари. Але оте голосіння та споминки з дитинячих літ рвали його душу, кривавили серце, допікали йому гірш огню палючого. Аж раз, підпивши собі більше ніж звичайно, не міг стерпіти того голосіння й крикнувши: „А не будеш ти вже раз тихо, стара відьмо!“ кинув на сестру „камінцем“. Сам він твердив, що був це камінець не більший од кулака, але мусів бути більший або з не аби-якою силою кинений, бо сестра не тільки що зараз утихла, але навіть відразу таки впала на землю з глухим зойком. На той зойк вибіг Яць із хати й підняв жінку: мала вибите одне око й на чолі криваву рану від лівої брови впоперек аж до самого волосся. Не кричала, не стогнала багато, тільки умлівала раз-за-разом. Напів неживу повезли її до Дрогобича; лікарі сказали, що не тільки ліве око зовсім пропало, але надто ще й кістку в черепі проломано. Помучившись кілька день, Яциха вмерла, а брата її взяли до криміналу. Там він і вмер, не дочекавши суду.

Від того часу Яць Зелепуга почав пити на забій. Остогидла йому хата, остогидло господарство, остогидла громада. Коли йому молодіці радили, щоб щераз оженився, він тільки рукою махав, немов хотів зовсім відігнати від себе цю думку. Не відразу, але мало-по-малу доходило до того, що бляшаний півквапирок стався одинокою істотою на світі, про яку дбав.

Так минуло два роки від Яцишиної смер-
ти. Зовсім ні на що звівся Зелепуга. Го-
сподарство було зовсім занедбане й
зруйноване, худобу забрав шинкар за го-
рілку, збіжжя давно було випродане, пло-
ти пообломлювані, навіть більша частина
господарської посуду помандрувала з ха-
ти до корчми. Яць Зелепуга тільки на
ніч приходив до хати—цілими днями про-
сиджував в корчмі. Пив мало, але для
його ослабленого й зіснаного організму
досить було двох-трьох чарок, щоб зо-
всім запаморочити йому голову. Їв ще
менше. Одиною живою струною, що
безупинно ще в нім дзвеніла, була нена-
висть до „багачів“, хоч правду кажучи,
ті багачі з дня на день все більше тра-
пили землю під ногами, уступаючи її
спекулянтам, котрі все більшими купами
горнулися до Борислава, куди принаджу-
вало їх бажання скорих та легких зисків
на нафтових копальнях.

Одначе-ж часом, коли був пверезий Яць
Зелепуга, ясно бачив, куди воно йде. На-
кинувши гуню на опашки, в смушевій
кучмі на голові й позакладавши руки за
пазуху, йшов він не раз хитким кроком
вздовж бориславської вулиці, неспокійно
водячи очима й спльовуючи час від часу,
як чоловік, котрого сильно пече згага.

— Мій боже, що туп діється, що туп
творюється!—шептав він. Правда кара
божа на наше селище! Ну, глядіть, гля-
діть, скільки туп тої погані назлазилося,
як мурашні! У Пилипа Буняка п'ять ям
копають, у Матія чотирі, у мого пре-
мудрого швагерка вже пів ґрунту купили,

перед самими його вікнами цілу гору глини накидали! А там знов, і там, і там! Всюди копають, риють, черпають ту кляпу кип'ячку, щоб їм ще горлом лилася! На ґрунті, що його небіжка жінка відступила братам, а ті продали, було вже досідесять закорів та ям нафтових, де-які ще лиш по п'ять-шість сажнів завглибшки, а де-які вже й по двадцять і двадцять п'ять сажнів. Мендель, що за безцін набув цю частину ґрунту, був нині вже багатцем, співником першої бориславської деспилярні і власником ще двох часток землі з двадцятьма новими закопами. Що правда, ніде йому так не щастило, як на ґрунті небіжки Яцихи. На інших, також за безцін куплених ґрунтах, ями були вже по десять, то п'ятнацять та двадцять сажнів завглибшки, а „ропи“ не було. Дві ями на двадцятім п'ятім сажні треба було навіть зовсім покинути, такі багаті видобулися в них джерела води. Яцишин ґрунт був правдивою золотою жилою для Менделя Шехтера. То й не диво, що Мендель здавна вже гострив зуби на зовсім подібний ґрунт Яця Зелепуги, що був межа з межою з його ґрунтом. Нераз вже підходив він до Яця, щоб той продав йому свій ґрунт, але Яць навіть слухати не хотів ні про що. Та й не мав і коли, бо звичайно або пив, або протвережувався. Та й те сказати: поки мав за що пити, то ніщо не гнало його позбуватися ґрунту.

Але тепер пішло на інше: не було вже за що пити, а в шинкаря мав Яць навіть значний, на кільканацять ринських, довг.

Пора, на думку Мендля, була сама відповідна для „гешефту“, тим більше, що Яць кілька вже день почав якось менше заглядати до корчми, їв більше й раз-у-раз ходив по селі сумний та задуманий.

— Добрий день вам, пане Яценцій! — сказав одного дня Мендель, наближаючись до Яця, що, ніби міркуючи щось, стояв на середині свого ґрунту з палицею в руці.

— А добрий день! — відказав Яць, ледве глянувши на того.

— Ну, що поробляєте? — питає Мендель.

— А що-ж-би мав? Дихаю!

— Ні, всі ми, богу дякувати, дихаємо, то ще не робота, — сказав Мендель, усміхаючись.

— Я питаю, що думаєте з ґрунтом робити?

— З ґрунтом? А що-ж маю з ним робити? Нехай лежить. Ґрунт їсти не просить.

— То правда, що ґрунт їсти не просить, але вам, пане Яценцій, їсти й пити треба.

Яць видивився на Мендля великими очима, а далі сказав мов знехотя:

— То вже моя річ! Адже до вас просити не піду!

— Ні, пане Яценцій — лагідно відповів Мендель — які-ж бо ви! Ніби то я на той приклад говорю! Я кажу, що шкода ґрунтові лежати, чого з нього доробитесь? Праці по вуха, а хліба й так не буде. Я вам заплачу по-людський, вистане на ваші старі літа.

— Гм, а що-ж-би ви дали?

— А кілька маєте всього ґрунту?

— Без того, що під хатою й подвір'ям, шість моргів.

— Ну, то я вам дам за все триста ринських.

— То ніби по чому за морг?

— По п'ятдесяти. Хіба то мало? Людська ціна, бігме, людська ціна.

— А кілько-б ви, Менделю, хотіли тепер за ті два морги, що від моїх швагрів купили, опут зараз, межа з моїми?

— Гм,— усміхнувся Мендель,— я того поля не продаю.

— А певно, бо ви на нім скарб викопали. Хоч і смердить, а все-таки золото. Ну, а хто-ж мені заручить, що й у мене такого самого нема?

— Ну, Яцю, який бо ви чоловік!—сказав Мендель.—Чи ви гадаєте, що я-б купував ваш ґрунт, як-би знав, що в нім нічого нема? Чи гадаєте, що я не мав-би що ліпшого робити, як сіяти овес на ваших пустарах?

— Біг заплаць вам за щирість, пане Мендель,—відказав на це Яць.—А коли пан-біг на правду і в мою землю скарб вложив, то який-же я був-би дурень, коли-б його за дармісенько з рук випустив!

— Як то за дармісенько? А п'ятдесяти ринських, то хіба не гроші?

— Ні, Менделю, то собачі гроші!

— Го, го, küsk ihm un ¹⁾, який мені пан! — скрикнув ображений Мендель.— Ідіть і найдіть їх собі на дорозі, коли то собачі гроші!

¹⁾ Дивись на нього.

— Навіть на дорозі не потребу́ю шу-
кати, сами до мене прийдуть!—сказав
Яць і справився до своєї хапи.

— Пане Яцентий!—кликав за ним Мен-
дель,—пане Яцентий!... але зачекайте-но!

— А що там таке?—сказав Яць, зу-
пиняючись.

— Знаєте, що я вам скажу,—говорив
Мендель, знов наближаючись до нього.
—Я вам дам по 80 ринських за морг.

— Е, пусте ваше балакання,—відказав
Яць і махнув рукою. —Що я вам буду
давати за 80, коли другі по 100 дають?

— По сто ринських за морг!—скрик-
нув Мендель.—Бійтеся бога, Яцю, хто
вам дає по 100 ринських?

— То вже моя річ, хто дає! Тільки ви
собі не думайте, що старий Яць із ро-
зуму звівся й не знає, що робить. Ду-
рень то я дурень, це мушу призна́ти,
але де що прохи таки й знаю і з ка-
шею з'їсти себе не дам.

— Ну, пане Яцентий, що-ж ви собі про
мене гадаєте, щоб я вас хотів з кашею
їсти! Я тільки питаюся, хто вам дає по
100 ринських за морг ґрунту?

Яць довгу хвилю пильно поглядав Мен-
делеві в очі, потім одвернувся, сплюнув
і, не кажучи ані слова більше, пішов до
своєї хапи.

— А dümmer Goj 1)!—воркотів Мендель
по його відході,—гадає, що мене на по-
лову зловить! Сто ринських! Почекаєш
ти собі ще, заким я тобі дам сто рин-
ських за морг!

1) А, дурний мужик.

Але час той прийшов швидче, ніж Мендель сподівався. В кілька день по тій розмові ще один із Менделевих закопів залляла вода, а другий завалився й присипав трьох робітників: крім понесених справ, мусів ще Мендель оплачувати й підплачувати комісію, щоб вивести її присуд, що робітники загинули через власну необережність. Справи були значні; менш заможного могли-б були довести до руїни.

Одинока надія Менделєва, то були нафтові джерела, відкриті на Яцишинім ґрунті. То-ж двічі пожадане було для нього як найшвидче ви торгувати у Яця сумежний ґрунт, тим більше, що за-для сильного напливу купців ціна землі, здатної під заклади, досить бистро йшла в гору, так що сотка за морг була вже зовсім не в дивовижу. То-ж не минув і тиждень від попередньої розмови, коли Мендель, захопивши пляшку доброї горілки, подався до Зелепужиної хати. Яць сидів дома й наставляв цебер-двоушник.

— Дай, боже, добрий день!—сказав Мендель, торкаючись капелюха на голові.

— Дай господи!—відказав Яць.

— Щастя біг при роботі—сказав Мендель.

— Дай боже! Дякую за слово добре.

Мендель сів на лаві й розглядався по хаті. В хаті було пусто й сумно: голі стіни, голі полиці, піч давно не топлена, а в ній кілька щербатих черепків. Пахло пусткою.

— Негарно тут у вас, пане Яценний,—сказав Мендель, хвилю помовчавши,—погано так на старі літа жити.

— Може дасть бог, що колись і у нас ліпше буде,—сказав Яцб, завзято ступаючи обухом по обручах цебрика.

— Дай боже! Дай боже! А що таке найліпше робите?

— А от цебричисько попсувався, та направляю.

— По що вам той цебер? Адже свиней не держите.

— А може й буду держати. Все ліпше, як цебер буде цілий, ніж має ніворотом піпи. Адже коштує!

Мендель знов замовк, тиснучи пляшку під полою халата. Не мав якось відваги приступити просто до речі.

— Що то таке, пане Яценцій,—сказав по хвилі,—Мошко з корчми жалувався передо мною, що вже від тижня не буваєте у нього?

— А чого-ж мені бувати? Пипи не хочеться, а грошей, що я йому винен, ще не маю.

— А бодай-же господь боронив!—скрикнув з благородним обуренням Мендель,—чи-ж то він у вас грошей допоминається? Не гроші хоче він бачити, а вас!

— Біг заплаць йому за його доброту,—сказав Яцб,—але я дав слово, що без грошей більше до нього не піду. Хоч він сам і не впоминається, але знаєте, довг довгий, а віддай короткий.

— Фе, пане Яценцій, що то за довг! П'ятнацять ринських! Чи варто про те й говорити! Ні, але знаєте що? Що ми будемо так на сухо балакати? На те бог чоловікові горло дав, щоб його як найчастіше промочувати!... Пошукайте-но там

якої шкалубини, якої мірки!—І за тим словом видобув пляшку й поставив на столі. Яцеві очі живіше заграли, коли побачив горілку, навіть сокира випала з його рук. Хотів вже встати й пошукати чарки, але якась дужча рука зупинила його на місці.

Не малу силу мусів сам над собою взяти неборака, що такі довгі літа навик був до горілки; аж голова в нього нагрудки звисла й руки почали тремтіти; та все-таки не ворухнувся з місця.

— Біг заплаць вам, пане Менделю, за вашу добру волю,—сказав надломаним голосом,—але я не знаю, на яке ми маємо могорич пити. А так, на копа в мішку, пити не годиться.

— У, у, у, який-же бо ви чоловік, що й не приступай до вас!—скрикнув Мендель.—А коли я не з жадним інтересом, а так тільки до доброго сусіда з почесним приходжу?

— Ну, це вже ви кому іншому кажіть, а не мені,—сказав Яць.—Мендель без інтересу ані кроку не зробить.

— Що за інтерес!—сказав Мендель.—У мене один інтерес, знаєте який. Сторгуймося за грунт!

— Трудно буде!—коротко одрізав Яць.

— А нехай бог боронить! Чому-б мало бути трудно? При божій допомозі все може бути легко.

— По чому даєте за морг?

— Ну, що ви питаєте? Адже знаєте моє слово: вісімдесят папірків.

— Е, коли так, то нічого й балакати. І за сто не дам.

444

— Ов, як ви живо вгору ростете! Гадав-би хто, що у вас, в скрині, бог зна, які статки-маєтки, що так дорожитесть.

— В скрині не в скрині,—відказав Яць,—але в тій самій землі певне що статки-маєтки. Пощо-ж маю вам їх задаром віддавати?

— А певно,—з насміхом процідив Мендель,—пощо віддавати такі багатства? Ліпше піпи й самому загорнути.

— А ви думали що як? Копаєте ви, чому-ж-би й я не мав копати?

Мендель аж з місця зірвався й широко випріщив очі на того нужденного, мізерного хлопа, що смів щось таке сказати.

— Що... що... що ви кажете?

Яць спокійно поглядав на його й сказав, усміхаючись:

— Щось вас там певно вколело, пане Мендель, що ви так схопились? А те, що я кажу, то дурне балакання, правда?

— Певно, що дурне балакання,—з гарячим переконанням скрикнув Мендель.—Ви собі гадаєте, що то так легко піпи й брати з землі дар божий? Ага! Не знаєте, що то коштує! За копання плати, а ще з землі чи добудеться що, чи ні. От у мене вже при закопи вода залляла, а знаєте, що кожний закіп коштував мені що найменше сто ринських! Ну, а відки ви стільки грошей роздобудете? А хоч роздобудете, ох, то не ваша голова до такої роботи, бігме, не ваша голова!

— Га, то вже як бог дасть, будемо бачити,—сказав Яць.—І ви чень усі розуми не поїли, може там де-яка стебелинка й для нас лишилася. Попробуєм!

Мендель усе з більшою тривогою поглядав на Яця.

— Що, невже ви це на правду, пане Яценний? Не жартуєте?

— Або я знаю,—відказав хлоп понуро,—може й жартую.

— Ну, а як-же буде з ґрунтом? Продаєте?

— Як до ціни прийде, то й продам.

— А яка ваша ціна?

— То, бачите, так. Маю шість моргів: два туп близько коло хапи, а чопирі он там далі, на Волянці. Ті чопирі я готов вам продати по 150 ринських за морг.

— Ті чопирі? А на якого дідька мені тих чопирбох? Адже на Волянці ніхто не копає.

— А хто знає, може й там скарби лежать.

— Е, я на „хто знає“ не купую. Ну, а ті два по чому?

— Тих двох не продаю. Ті два для себе задержу.

— Як? Для себе? А вам їх на що?

— То вже в тім моя річ.

— Та ні бо, пане Яценний, не жартуюте! Що хочете за ті два морги.

— Ні, споргуймо тамті чопирі.

— На що мені тамтих чопирбох? Пустопаш, будячця, що я з ним зроблю? За ті два дам по сто ринських.

— За тамті чопирі возьму, як від вас, по сто сорок,—сказав Яць із правдивим хлопським упором,—а про ті два навіть говорити шкода.

— Ну, то чекай-же, дурню, на чорта лисого, що тобі за тамті дасть по сто

сорок!—крикнув розлюпившись Мендель, ухопив свою горілку й вибіг із хапи.

Хлоп спокійно далі набивав обручі. Але по хвилі, висапавшись, Мендель знов вернувся.

— Ну, пане Яцентий, з вами говорити, то треба вперед гороху наїстися. Кажіть-бо напrawdę: по чому хочете за ті два морги?

— За памті чотирі по сто сорок, а тих двох ще тепер не продаю.

— А коли-ж продасте?

— Того ще й сам не знаю. Як прийдуть до своєї ціни.

— А коли-ж по вашому прийдуть до ціни?

— Або я знаю! Побачимо.

— Чи то останнє ваше слово?

— Останнє.

Мендель пішов, проклинаючи стиха хлопську впертість.

А Зелепуга напrawdę задумав виступити в супір із спекулянтами. В його старій, непривичній до думання голові мглисто вкладався план, як це зробити, але постанова була сильна... „Ну, що-ж, буду копати сам, та й годі“ — думав зразу, але швидко переконався, що самому копати зовсім ніяково, що треба що найменше трьох людей до одної шахти. Найняти двох, то було-б добре, але відки взяти грошей? У самого нема ані грошей, ані хліба, ані худоби, не було навіть що продати, крім землі. А тут якийсь могучий внутрішній голос раз-у-раз шепче йому: „Ану, берися до роботи! Бог тобі вложив скарб в землю, гріх його змарнувати!“ А на що йому, самому й старому,

здасться той скарб, про те також не думав. Часом тільки якісь фантастичні картини снувалися в його уяві. „Церкву виспавлю, гарну, муровану... каплицю покладу над жінкою.., дам „на боже“, „нехай бог буде милостив моїй душі“, — далі по за ті побожні мрії думка його не сягала.

Відвідини Менделя дали йому доказ, що діло з тим скарбом справді мусить бути певне, й zarazом попхнули його думку на практичнішу стежку. Кілька годин просидів в своїй хаті над направленим двоушником, думаючи про те, що робити.

Далі встав, зібрався й пішов у село. Поки що буде, він рішив поперед усього позбутися своєї ненависти, перепроситися з двома шваграми, що ще зосталися.

Коли увійшов до хати одного швагра, — п'ять літ минуло, як в ній не був — при самім вході вдарила його думка:

— Що це, я здурів чи зовсім осліп, що міг уважати його багатцем?..

Що правда, хата була велика й очевидно за добрих часів порядно збудована, але дуже занедбана й опущена. Ані приладів господарських під шопою, ані засіків зі збіжжям у великих сінях, ані скринь з полотнами та шматтям у відчиненій коморі, ані кожухів на жердці, ані подушок на постелі — нічого не було.

На добавок Зелепуга застав у хаті правдивий судний день: плач і лемент жінки й дітей швагрових.

— Що вам таке, кумо? — запитав він по привітанню, сідаючи на брудній лаві.

Швагрова глянула на нього червоними від сліз очима, а вкінці відвертаючись сказала:

— А вам що до того? Яке вас сюди лихо принесло?

— Та бог з вами, кумо швагрова, — відказав Яць. — Не лихо мене сюди принесло. Адже-ж ми собі свої. Гріх нам цуратися одні других. Я прийшов вас одвідати, порадитися...

— Ага, може знов хочете моему який кусень ґрунту відступити! Га, нехай вас бог тяжко покарає за те добродійство, що ви йому перед ліпами зробили!

І бідна жінка заломала руки й слізьми залилася. Діти за нею.

— Але-ж, кумо, бійтеся бога, що-ж я тому винен, що ваш чоловік обдунив мою небіжку, вимантив у неї батьківщину, а опісля продав?

— Нехай вас усіх, усіх бог тяжко покарає за мої сльози, за мою нужду, за мое життя запроєне! Що я вам винна, що вам винні ті бідні хробаки, що мусять марно гинути через того п'яницю проклятого?

— Але що-ж таке сталося? Що він зробив? — допитував Яць, зовсім не чуючи себе зачепленим її прокльонами, в котрих бачив тільки прояви болю й більше нічого.

— Продав, поганин, продав уже й решту ґрунту. Продав і не знаю за скільки. Вже другий пиждень напивається десь в Дрогобичі, щоб йому там і голову вкрупило! Ой, доле-ж моя, доле нещаслива! Сама бідна не знаю, що з собою почати.

Вже зайда з війтом і присяжними ґрунт забрали, ями почали копати, а його як нема, так нема!

— От так маєш!—подумав Яць,—оце я на багача наскочив! Е, туп, як бачу, ще гірша біда, ніж у мене.

І звертаючись до швагрової, почав її потішати, як міг і вмів.

— Не плачте, кумо, заспокійтеся, якось то буде. Може то ще пан-біг все на добре оберне.

— Скоріше вас усіх до гори ногами оберне, що дай боже, амін!—крикнула швагрова, знов заламуючи руки, й відвернувшись до дітей, що плакали й лементували, почала над ними заводити, як над умерлими.

— Діточки мої, сиротяточка дрібні! Дав вам бог віпця поганина, що про вас не дбає, що душу чортові запродав, а зайдам землицю! Де-ж ви тепер подінетесь? Хто вас вигодує і в люди виведе? Похиляться ваші головоньки по чужих загонах! Поллються ваші слізеньки по чужих кутах, небожата мої! Змарнієте, як бадилля в полі! Бодай-би ваш віпчище був так змарнів, заким я його пізнала!

— Ну, туп ані я поради не добуду, ані моя гола потіха ні на що не придасться,—подумав Яць і тихцем винісся з хапи.

— Що їм з моєї потіхи,—думав ідучи дорогою.—Туп треба помочі, не потіхи. От, коли-б так мені докопатись кип'ячки на своїм полі, маєток зробити, ну тоді-б і всіх їх можна припулити. Правда, швагер погано з нами обійшовся, але його жінка

й діти нічого не винні! Ні, ні, треба радити, треба шукати підмоги, чень то господь милосердий змилується над нами.

В брудній, занедбаній й слізьми просяклій хаті швагрової знайшов Яць несподівано те, чого там певно не шукав, знайшов близьку ціль своїх мрій і змагань. Скарб природній, схований в його землі, набрав безмірно більшої вартости, відколи Яць почув, що скарб той потрібний йому не тільки для збудовання церкви й справлення церковних апаратів, але також для припущення зруйнованої й збіднілої швагрової родини.

Його м'яке серце в одній хвилі всі ті справи пов'язало до купи міцними й привчними вузлами. Відколи вияснилась йому ціль життя, то бачилось, що разом прибуло йому й сили, енергії та смілости, і немов відмолоділий на десять літ, скорою ходою почимчикував до хати другого швагра, того самого, копрому ген-то жінка окропом ноги обварила, й копрото через те в цілім Бориславі прозвали Недовареним. Жив він на другім кінці Борислава, під самим Ділом, де вже зовсім не було ґрунтів нафтових, і був справді заможнім господарем. Тільки відколи його опарено, на ноги не спаткував, ходив з костуром в руках і серед розмови часто сичав, коли зле вилічені рани починали його пекти й свербіти. Особливо перед кожною зміною погоди чув у ногах великий біль, і тоді бував злий та draжливий, немов голодний ведмідь.

На Яцево лихо, як раз сьогодні була така пора.

— А, швагерок коханий... ссс! — крикнув Недоварений, здалека примітивши на ходу Зелепугу.—А яке то лихо несе тебе до мене, ти душе жебрацька, а? ссс?

Яць Зелепуга тільки головою покивав. На висотах своїх мрій й замислів він чувся недосяглим для такого рода припитань.

— Ей, швагре, швагре—сказав наблизившись і піднімаючи кучму,—чи багато я тобі порогів наоббивався за жебраним хлібом, що так мене віпаєш? Фе, встиг тобі, що так дуже загордував своїм багатством!

— Дивіть, який мені навчитель, ссс!—крикнув Недоварений.—А я голову свою даю в заклад, що ти таки за якоюсь жебраниною приходиш. Що дужча у жебрака нужда за плечима, то більше пихи на язиці. Ану, скажи-но, чого ти приприножився?

— Привели мене сюди дві справи,—сказав спокійно Зелепуга, сідаючи на колоді насупроти швагра.—Одна справа не моя, але швагра Чаплі.

— Того шинкарського запlechника й п'яниці? Знаю, знаю... Пропив останню крихту розуму, продав решту ґрунту, а тепер проживає гроші в Дрогобичі. Так йому, дурневі, й треба.

— Що-ж, я про його й не говорю нічого, нехай його бог судить. Але його жінка, ще-ж вашої й моєї небіжки сестра! І діти дрібні, що вони кому винні? І всі лишилися без хліба, без батьківщини. Що з ними буде?

— А що то мене обходить? Чи я їх батько? Чи на мені лежить обов'язок на них старатися, ссс?

— Але-ж бійтеся бога, пане швагрі?— скрикнув Яцб.— Чень-же не дамо власній крові марно загинати? От тільки що був я там: Содома, кажу вам. Стара плаче, що аж серце крається.

— А нехай собі плаче!— злісно відказав швагер.— Поплаче та й перестане. Моя хата з краю, я нічого не знаю. Не мое просо, не мої горобці, ссс!

Говорячи це, раз-у-раз сичав і спискав зуби. Здавалось, що чужі терпіння робили йому в тій хвилі якусь особливу, дику приємність.

— Ну, це одна справа,— сказав, хвилю перемовчавши, Недоварений.— А яка друга?

— Бог із вами— відказав Яцб.— Бачу, що я з своїми справами не на ту вулицю вибрався. Ліпше дати спокій тій розмові.

— О, бачиш його, вже злий, ссс! Чисто жебрацька натура! Відмов його претенсії, то вже зараз пісний вид зробить та й мимрить: біг заплатить і за те! А в душі собі думає: щоб тебе чорти вхопили! Ну, ну, говори, яка друга справа. Хочу знати, ссс!

— Щоб ви не думали, що я справді злий, то й скажу вам. Купіть собі мій ґрунт на Волянці, чотирі морги в однім куснику. Дешево вам продам.

— А мені на що того ґрунту на Волянці?

— Як то на що? Ґрунт до ґрунту все придасться; хоч-би мав і облогом лежати, то бодай коні попасете, чи віднаймете кому під овес, все таки дохід буде.

— А чому-ж ти сам тої штуки не зробиш?

— Зробити-б то я зробив, тільки що мені тепер грошей треба.

— На що тобі грошей? Певно, не стало за що пити, та також ґрунт продаєш? Ех, ви, жебрато неполастана! Тут мені вертить, щоб тамтому помагати, а й сам не ліпший від нього, ссс! Ну, кажи, на що тобі грошей?

— Ем, що я вам буду говорити! Це вже моя річ!

— Не хочеш ти зо мною говорити, то й я з тобою не буду.

І Недоварений засичав і відвернувся.

— А коли не хочете ґрунту,—сказав, нічим не знеохочуючись, Яць і понизив голос,—то знаєте що: вступіть зо мною до спілки.

— До якої спілки?

— Ну, бачу, що вам все треба сказати. То-ж слухайте! В тім ґрунті, що вам моя небіжка відступила, спекулянти викопали джерела кип'ячки, оп уже рік черпають і маєток роблять. Напосілися й на мій кусник, що з тамтим межа в межі: певна річ, що й в нім мусять лежати такі самі скарби.

— Ну й що з того? То й продай їм!

— Чи так гадаєте?—звільна сказав Зелепуга.—А я гадаю, що то був-би гріх. Дав бог скарб в наші руки, тільки прохи помручись, і бери, і черпай... ні, ми мусимо даром віддати його спекулянтам, а самі йти до них на службу!

— Ха, ха, ха! Скарб! Ссс!—засміявся й засичав з болю Недоварений. — Що то

за скарб: проклята ропа вонюча! Чоловікові християнському гріх навіпів нею бабратись. То спекулянтське ремесло.

— А не гріх християнському чоловікові копати й черпати її в наймах у спекулянта?

На це Недоварений не мав відповіді — очевидно правда була в очі. Та все-таки знайшов із другого боку зачіпку.

— Ну, ну, не дуже ти решетись! Відки знаєш, що саме на твоїм ґрунті кип'ячка? Я думаю, що коли Мендель сумежний ґрунт перерив, то і з твого давно вже до його ям усе скло.

— А я думаю, що той Мендель чує, де можна покористуватись і не даром мені пороги оббиває, щоб йому той ґрунт продати.

— Е, і він так само насліпо спекулює, як ти. Ну, але чого-ж, властиво, ти хочеш від мене? До якої спілки мене кличеш?

— Хочу сам копати на своїм ґрунті й я певен, що докопаюсь кип'ячки. На копання треба буде зо сто ринських, а в мене тепер... свищи в хащі! От я й думав...

— І не думай навіть, ссс! — перебив його Недоварений. — Дурна твоя спекуляція, а я й грошей не маю й охоти не маю вдаватися в такі хисторії. Ще й спекулянти на мене роз'їдяться, то й що їм значить спалити мене або й забити. Хто їм тут дасть раду?

Яць Зелепуга сумно звів голову: була рація в останніх швагрових словах. За тих кілька літ спекулянти в Бориславі стали силою. Хвилі всякого суспільного пòтереб'я, що раз-у-раз напливали,

зробили неможливим ніякий лад у громаді. Перекупства, споювання й шахрайства здеморалізували уряд громадський і зробили його слухняним знарядом в руках багатших промисловців. Поліції не було ніякої. Спекулянти робили, що хотіли, а повітові уряди дрогобицькі, мабуть і рукою махнули, почувавши свою неспромогу завести в Бориславі який небудь тривкий порядок. Тим то й не був ніхто безпечним що до свого добра й навіть життя. Часті нещастя в ямах минали власникам безкарно, а до тої рубрики „нещастя в ямах“ зачислявано де-що й таке, в чім перелякані бориславські люди бачили очевидні злочинства й забійства.

— Так значить, гадаєте, що з того нічого не буде?—запитав Яць швагра.

— Розуміється, що не буде,—відказав той далеко вже м'якшим голосом, ніж уперед.—Бо скажи ти мені, чи то твоя, чи то наша хлопська в тім голова? А найгірше те, що треба-б війну починати з спекулянтами... Ні, ні, нічого з того не буде.

Зелепуга ще хвилю посидів на колоді, звисивши голову, але звільна погляд його прояснився, голова піднялася, він встав і стукнувши паличкою об землю, сказав наупір:

— А я вам кажу, що таки буде! Хоч-би мені прийшлося головою наложити, а я свого доконаю. Пристаєте до спілки?

— Йди, йди, старий безуме!—відказав йому швагер.—Досі я думав, що ти тільки дурний, але тепер бачу, що ти пропив і ту крихту розуму, що тобі мати дала.

— Так не йдете до спілки?

— Ані мені сниться.

— Воля ваша. Й без вас обійдемося. А я вам кажу, що пожалуєте того.

І не вклонившись, рішучим кроком пішов до своєї хати. А швагер довго ще сидів на призьбі й думав.

— Гм, дурень той Яць, бо дурень. Сам хоче копати, й ще й мене до спілки тягне. Знаю я, що ті спілки значать. Позич йому гроші, одні проп'є, другі закопає... от тобі й спілка. Ні, на таку полову ти мене, брапчику, не зловиш, ссс!

— А тамтій жеброті справді допомогти треба,—думав далі.—Добре Яць каже: що винна жінка, що винні діти, що такого батька мають? Треба там буде навідатись до них сьогодні. Треба буде з старою порадитись, баба такі річі все ліпше зробить, ніж хлоп. От нещастя! Розпилася бестія й з пам'яті його вибило: забув, що родину має!

І засичав, пригадавши собі, що з ним могло бути те саме, коли-б його жінка не обварила була окропом.

— Але з тою спілкою,—вернувся знов до своєї першої думки,—таки нічого не буде. Не нині, то завтра продасть грунт, лиш дурно-б я з ним звязався. На що мені клопоту?

Пішов до хати, щоб умовитися з жінкою, як-би порятувати сестру й сестринців. Але думка про скарб, що бог зложив на Зелепужинім грунті, від часу до часу на-ново прокидалася в його голові й снувала невідступно. По обіді ще раз докладно все обдумав.

— А що,—сказав вкінці,—коли той Яць не такий дурень, як здається?... Війна зі спекулянтами? Ну й що-ж? Війна, так війна, треба пильнуватися та в бозі надію мати. Може-б то чоловік якось і випримає, бо знов... вовка боятися, то хіба і в ліс не йти? А щоб Яць гроші не пропив, то можна-б і самому пильнувати, самому виплачувати, йому грошей до рук не давати. Тільки чи є там що в тій землі? А коли є, бо певно мусить, то чи вистане наших грошей на те, щоб докопатися того скарбу? Гм, а справа справді не така дурна, як мені зразу здавалося. Треба буде коли-небудь піти оглянути той ґрунт, може воно й дасться де-що заробити. Коли-б тільки Яць не заурів та не продав його комусь! Але ні, завзявся хлоп, видно те по нім, то вже так скоро не попустить свого. А коли так, то й без моєї спілки не обійдеться, бо инакше як-же дасть собі раду?...

І заспокоєний тим, Недоварений казав запрягти віз і набравши хліба, муки, крупів і прохи шмагтя, сів із жінкою на віз і поїхав до її сестри, а своєї швагрової.

А тимчасом Яць сидів сам у своїй пустій хаті. Дві думки мучили його: думка про нужду швагрової родини й про власні невдачні заходи у другого швагра. Намір його — розпочати самому роботу на власнім ґрунті—не відступав від його ані на хвилю. Бився неборак, як риба в сипі, шукаючи способу, як-би поставити на своїм без багацької допомоги.

— Сам буду копати, то річ певна, але з чого жити весь той час? Чи притягти

до спілки тих бідолахів, що майже що-дня ходять по селу, шукаючи роботи й хліба? До спілки то вони-б пристали, то певно, але відки я хліба для них наберу?

Коли так бідний Яць нуждувався з своїми думками,—злегка, несміло відчинилися двері його хати, і всунулася крізь них суха, згорблена постать Юдки, загально звісного в Бориславі Юдки Либака ¹⁾.

Був то чоловік не старий ще, може років на 40, але вже згорблений і поморщений, як дідусь. Його висохле лице покрите рідким, як жар червоним заростом; коротко обстрижена голова з довгими, розкудовченими пейсами, великі очі в червоних обвідках болющих повік і грубий, неприємний голос—усе те чинило його зовсім несимпатичною фігурою. Але проте серце в Юдки було м'яке, людяне; він раз-у-раз готов був усякому допомогти, поділитися останнім шматком із бідним.

Юдка, вже кільканацять літ у Бориславі занятий своїм нужденим либацьким зарібком, жив у хлопа й вільної години радо помагав людям при хлопській роботі. Сміялися з його незграбного вигляду, але любили його за його доброту, й ні один бориславський чоловік не відмовляв йому невеликої допомоги: то завезе йому до міста назбирану кип'ячку, то дасть дурно горщик картопель або пару яєць, з коп-рих, та ще цибулі, складалася вся Юдчина

¹⁾ Либаками звалися давніше в Бориславі ті, що кінськими хвостами згортали з води (калюж та джерел бориславських) „кип'ячку“, яка збиралася поверх води і продавали її на смаровило до возів. (Ів. фр.).

пожива. За те й чоловік певен був, що в косовицю або в жнива, коли найтяжче з робітником, Юдка на перший поклик покине свій кінський хвіст і піде до сіна чи до снопів, без ніякої заплави, за саме тільки почесне.

— Добрий чоловічище той Юдка! — говорили про нього бориславські господарі.

— І тому такий капцан, — додавали другі. — Ніколи ще того не було, щоб добрий чоловік капцаном не вмер.

А одначе-ж Юдці не було суджено вмерти капцаном.

— Добре полудне вам, пане Зелепуга, — сказав він, входячи й низенько кланяючись.

— Доброго здоров'я! — відказав Зелепуга. — То ти, Юдко? Сідай собі, гостем будеш.

— Най усе добре сідає! — відказав Юдка і все стояв, спершись об ріг комина, та мняв у руках подерту, забризкану шапку.

— А що там у тебе нового, Юдко? — питав Яць.

— А що-ж-би? Все, богу дякувати, по-старому.

— Маєш мені що сказати, що так шапку мнеш? — питав далі Яць, усміхаючись добродушно.

— Та ніби тее... як його, — їкався Юдка, неначе-б не міг здобутися на відвагу. Вкінці переміг свою несмілість і поступив два кроки до лави, на якій сидів Зелепуга.

— Знаєте що, пане Зелепуго? Говорив мені Мендель, що хоче продати свій ґрунт на Волянці...

— Ґрунт на Волянці?... А так, продав-би.

— Ну, то продайте мені.

— Тобі? А тобі на що?

— Так собі. Потрібно. Маю туп трохи грошей, то думаю собі, чи не доробився-б чоловік чогось на вашім ґрунті.

— Ну, що-ж, боже тобі помагай Юдка!— щиро сказав Яць.—А коли маєш стільки грошей, то певно ліпше на ґрунті робити, ніж кінським хвостом по калюжах махати.

— А яка ваша ціна?

— А хіба не казав тобі Мендель? По сотці за морг.

— То на мене забагато,—сказав Юдка.—Я вам дам по вісімдесят, добре?

— Нехай буде й по вісімдесят. Другому я-б і за сто не дав, але тобі дам за вісімдесят, бо знаю, що ти хлопської роботи не цураєшся.

Юдка солодко всміхнувся при тих словах і видобув з-за пазухи квартиру горілки.

— Ну, коли так, то випиймо могорич!—сказав Юдка.—Нехай вам бог на все добро помагає!... І зараз до писаря підемо, контракт зробимо.

— А коли гроші виплатиш?

— Зараз, як тільки контракт буде при свідках підписаний.

Яць Зелепуга слухав і майже вухам своїм не вірив. Юдка Либак ґрунт купує! І готувими платить! Ну, то вже хіба кінець світа наближається!...

Зелепуга кілька разів недовіриливо поглядав на погане, хоч і зраділе Юдчине лице—чи не думає він його на глузи піднімати. Але куди тобі! Юдка зовсім серйозно брався до діла й ніколи не любив жартувати.

Випили по кілька чарок могоричу й пішли до писаря. Писар був дома, контракт зробив зараз, Юдка заплатив цілого ринського від руки, підписали контракт і зараз-же поспішили на Волянку, де Зелепуга власноручно віддав Юдці при людях свій ґрунт в посідання, а від Юдки також при людях одержав цілих 320 ринських новими банкнотами.

Одержавши гроші, Зелепуга не зважав на те, що вже вечеріло, але побіг прямо до швагрової.

Як-же здивувався, заспавши перед хатою на вулиці повозку Недовареного, а його самого з жінкою в хаті.

— А, швагерок тут!—крикнув Недоварений, побачивши Зелепугу, і треба додати, що крикнув далеко веселіше, ніж рано.—Ну, ну, ходи ближче.

— Не сподівався я вас тут застати,—сказав Зелепуга, зупиняючись в одчинених дверях.

— Ага, ти думав, що я вже такий шурок, що не маю в собі душі християнської? Їй ви, жебраки, жебраки! Все думають, що тільки самі добрі й чесні й милосерні, для того, що все-б з дорогої душі дали, тільки що нічого не мають!—Тимчасом Зелепуга кивнув швагровій, відпровадив її на бік і всунув їй „тимчасом“ п'ять ринських, кажучи, що коли буде чого потребувати, то нехай просто до нього обертається. Бідна жінка видивилася на нього зачудованими очима, навіть подякувати забула. А Зелепуга вже напис шапку на голову й хотів поспішити до-дому.

— Чекай-но, швагерку, чекай!—крикнув на нього з хати Недоварений.

— А чого вам треба? — сказав Зелепуга, неохоче зближаючись до дверей.

— Ну, а що, ти ще не покинув свого заплавомізького наміру копати яму на своїм ґрунті?

— Ні, не покинув.

— А коли починаєш?

— Завтра.

— Що? Завтра? Ну, а кого-ж ти до спілки принадив?

— Нікого не принадив і нікого не потребує принаджувати. Сам собі буду радити, і то найліпше. Знаєте, як той казав: сам ся пасу, сам ся й виганяю. Добраніч вам!

І Зелепуга поквапно пішов, лишаючи Недовареного в великім зачудованню. Як то? Мала-ж-би це бути правда? Мав-би той безум Зелепуга направду розпочати сам роботу, та за які гроші? Недоварений довго над тим думав, а далі рішив на другий день особисто відвідати Зелепугу й поговорити з ним „на розум“.

Го, го, яку баталію застав на другий день Недоварений на ґрунті Зелепуги! Ціла купа людей, хлопів, робітників і всяких волоцюг, крик, гармидер, свари й жарти. Що за прислів'я? Е, то Яць зачав копати ями на своїм ґрунті. Перший хлоп взявся до такого діла, котре досі зайди вважали за свою виключну привілею. То й не диво, що скоро Яць привів купу робітників і визначив чопирі місця під чопирі ями, збіглася ціла юрба людей з усього сусідства. Перший прилетів

Мендель, та побачивши, до чого йде, аж посинів од злості.

— Що ви тут хочете копати?—запитав Яця напів ласкавим, напів грізним тоном.

— А вже-ж хочу,—сказав Яць.

— А хто вам дозволив?

— Сам собі на своїм ґрунті дозволяю.

— Але я вам забороняю, я!—крикнув Мендель, не здужаючи вже довше гамуватися й майже не пам'ючи, що говорить.

— Ану спробуй!—відказав Яць.

Мендель прискочив до нього й хотів вирвати йому з рук рискаль, але Яць пхнув його в груди так сильно, що Мендель як довгий перевернувся горілиць на землю. Голосним сміхом привітали всі присутні той забавний початок історії, але Мендель, не встаючи з землі, почав кричати що сили, немов-би його різали. Купи спекулянтів збіглися на той крик, і хто знає, чи не перепало-б Яцеві зараз при початку роботи на горіхи, коли-б хлопці за нього не вступилися. Та проте крик і галас ішов довше, як годину. Мендель побіг на скаргу до уряду громадського, але очевидно нічого там не скористав, бо швидко назад прилетів. Між спекулянтами почались бурливі наради, але Яць не звертав на них ніякої вже уваги і взявся до своєї роботи. Недоварений поглядав з боку на ту веремію; Менделева злість і завзятість нічого доброго не віщувала.

— Е, то небезпечний інтерес!—сказав він, махнувши рукою, й навіть не привітавшись з Яцем, пішов назад додому.

Нове життя почалося від того дня в хаті Зелепуги. Робітники, що копали ями, жили з ним разом; швагрова їм їсти варила; сусіди забігали часами по горілки випити, то так собі побалакати та на ту роботу подивитися. Де-які нараджувалися, щоб і собі взятися до такої роботи, та тільки чекали, як то вона Яцеві поведеться.

А Яць, ходячи й сплячи, про одно тільки й думав—докопатися земних скарбів. Обгородив свій ґрунт високим плотом, навіть при здорові пси припинав на ніч коло ям, щоб пильнували від усяких пакостей. Швидко чотирьох робітників було замало, копаючи разом чотирі ями. Де-хто радив Яцеві покинути тимчасом при ями, а копати тільки одну, а коли в тій добуде кип'ячку, то можна буде й до дальших узятися. Але Яць навіть слухати про таке не хотів. Загалом в душі його останніми днями відбувався якийсь перелом. Здавалося, що вся решта його енергії, сил духових і фантазії скупилася на одній думці—видобути нафту на своїм ґрунті. Що буде потім—це вже його не обходило. По-за тим стовпом граничним маячили в його уяві якісь рожеві поля, якісь луки пахучі від квіток, нічим не закаламучене щастя й безупинна втіха. Коли-б тільки кип'ячки докопатися.

День і ніч думав тільки про копання, переживав хвили невисказаної тривоги. Ану-ж не на добрих місцях копає? Прикладав ухо до землі, чи не почує чого, обдумував усякі способи обережності.

Нераз схапувався серед ночі й з гру-
бим костуром в руках обходив свої ями.
Показалося, що обережність була неда-
ремна: кілька разів спекулянти підсиляли
своїх робітників, щоб нищили цямриння,
засипали ями, перерізували линви. Але дя-
кувати чуйним псам і не менше чуйному
Яцеві ніколи їм це не вдавалось. Як люб-
ляча мати серцем здалека чує плач своєї
дитини, так Яць серцем прочував, коли
його ямам грозила небезпека, зривався й
робітників з собою кликав. Спекулянти
з лютости строїли йому одної ночі всіх
прбох псів, але на своє лихо. На другу ніч
Яць з робітниками засів за плотом і зло-
вив двох, що плюндрували коло ям. За-
тягли їх до хати, пообвивали голови
мішками й „крізь мокре полотно“ так
вибили палицями, що ті дух-тіло закли-
нали не ступати й ногою більше на його
грунт. Навіть пожалуватися бідолахи на
другий день не могли, бо після тої „хо-
лодної лазні“ ніякісінького знаку не ли-
шилося. Але слова додержали: Яць мав
на далі супокій.

Ями мали вже по десять сажнів, а на-
фти ще й сліду не було. Тоді тільки по-
хопився Яць, що з його грошей дуже
мало що лишилося. Страшна привога
проїняла його. Не спав цілу ніч, увесь
день ходив, як божевільний. Не міг на-
віть уявити собі тої думки, що колись
настане хвиля, коли прийде́ться поки-
нути копання. Покинути копання—тож
це для нього значило те саме, що поки-
нути життя! А тимчасом дрібна решта
з одержаних від Юдки грошей виразно

говорила йому, що хвиля та вже дуже близька й що конче треба давати якусь раду. То-ж рано, скоро світ, позаводивши робітників на роботу, побіг Яць до швагра Недовареного. Застав його ще в постелі — пора була вже вільна від польової роботи, хоч гарна, ще тепла й погідлива.

— Пане швагре,—почав Яць, не чекаючи на ніяке привітання,—прийшов я до вас з пильною справою.

— За якою?—спитав Недоварений, не встаючи з постелі.

— Тямите, ви колись зацікавилися були моїми ямами; питали, кого до спілки приймаю. Дурень я був тоді, думав що мені моїх грошей вистарчить...

— А тепер ти змудрів, закопавши свої гроші, і ще й мене хочеш втягнути в свій дурний інтерес!—крикнув з гнівом Недоварений.—Іди ти мені з хати, замороко якась! Іди, бо кажу тебе псами нацькувати! Йди до свого Юдки, якого ти за приста ринських багачем зробив, а не до мене!

— Багачем? Яким багачем?—проборкнув Яць.

— Хіба не знаєш, що Юдка на твоїм ґрунті на Волянці вже чотирі джерела кип'ячки видобув, цілий тиждень черпає й черпає, по сто бочок на день, і ще кінця нема? Бачиш, який твій розум? Іди-ж до нього, проси його, може пристане з тобою до спілки, а мені дай святий супокій.

І Недоварений, в котрого в грудях аж клекотів гнів, обернувся на другий бік,

плечима до остовпілого Зелепуги. Той посидів ще хвилю мовчки, а потім вийшов непевною ходою.

— Боже милий, що це таке діється на світі? Чи справді доля прокляла чоловіка християнського, а тільки тим спекулянтам усміхається? Ну, хто-ж міг подумати, що скорб чекав на нього не тут, а на Волянці? І що тепер робити? — Гарячі слізи тислися Яцеві до очей. Сам не знаючи, пощо й за чим, пішов на Волянку — оглянути той нещасний ґрунт, що такий важкий удар завдав його мріям і силі його волі.

На Юдковім ґрунті справді робота кипіла. Двацять робітників працювало коло ям, черпали кип'ячку, зливали в бочки, накладали на вози або уставляли в великій, нашвидку збудованій шопі. Тут-же й бондарі з дощок збивали бочки, ковалі обтягали їх обручами, теслі докінчували будовання шопи — одним словом, на недавнім пустарі клекомтіла правдива фабрика. А посеред усього того клекомоту, як муха в окропі звивався Юдка, зраділий, щасливий, випростуваний і порядно зодягнутий, ніби перероджений. Двацять других робітників копало нові ями.

— Дай боже щасливо! — сумовито сказав Яць, входячи між той робучий, гомінкий і рухливий люд.

— Дай боже! — відказав Юдка. — А, пан Зелепуга! — скрикнув, обернувшись й зуздівши Яця. — Як ся маєте, пане Зелепуго?

— Кепсько ся маю, Юдко! — відказав Яць. — От тобі бог щастя послав, а я твої гроші закопав і нічого не маю.

— Глибоко вже? — спитав Юдка.

— Маю чотири ями по дванацять сажнів.

— У мене бог дав на шостім сажні — сказав Юдка, — але то божя воля. Треба вам копати далі, то й у вас буде, певно буде.

— І я так міркую, що буде. Що-ж, коли не маю за що копати далі.

— Не маєте за що? То кепсько!

Юдка задумався. Яць тимчасом зависним оком роззирався по тім полі, що недавно було його, котре нераз в гніві проклинав за неродючість. „Отже мої прокльони на мене самого спали! — думав бідолаха і знов заплакав. — Нині все те могло бути моє! Та бог, видно, не хотів. Поле видало свої скарби, але не мені!“

— Ну, не сумуйте Яцю, — сказав по хвилі Юдка. — Може то бог дасть, що ще все буде добре. Знаєте, що я вам скажу?

— Ну, що таке?

Юдка одвів Яця на бік за шопу і сказав:

— Купив я від вас той ґрунт, біг заплачуть вам за нього! Купив я його дешево, по 80 ринських за морг. Знаєте, як довголітній либак міг я найліпше знати, де швидко кип'ячки докопатися. І я не ошукався. Міг-би я був вам відразу дати по сто ринських за морг, як ви ждали, але всетаки торгувався. Ну що, чоловік чоловіком, а до того я ще й боявся, що ану-ж грошей на копання не вистане. Тепер друга річ. Гріх-би мав, як-би вам в вашій біді не допоміг. Осб вам ще 80 ринських до тамтих грошей. Як ви самі цінили, так вам даю, щоб вам на мене завкрито не було.

Та доброта Юдчина до глибини зрушила Яця. Хоч і як не любив „жидівського насіння“, то все-таки в пориві вдячності поцілував руку, котрою Юдка подав йому пачку банкнотів.

— Нехай вам бог стократно віддасть, Юдко!—сказав хлоп.—Я вам тої доброти до смерти не забуду.

— Тільки знаєте, що я вам пораджу, Яцю, сказав Юдка.— Не розкидайте ви тих грошей на чотирі ями. Тимчасом забийте три, і копайте тільки одну, то так швидше до нори дійдете.

На тім і розпалися. Юдка побіг до своїх ям, а Яць, повен нової надії, полетів до-дому. Хоч і як тяжко було йому рішитися—забити три ями, то все-таки тяжкий досвід з недостачею грошей і маленька сума, що він мав на дальшу роботу, наказували потіснитися. Забив три ями, відправив більшу частину робітників, задержавши тільки двох. Розрахував собі одержані гроші на дні, і з серцем, що билось мов у пропасниці, облічував, скільки днів ще треба буде робити.

А робота йшла тепер звільна. Замість м'якої глини натрапили на твердий лупанець, котрий треба було ламати оscarбами, бо рискалі не брали. В ямі в такій глибині почала бути задуха: треба було купити млинок, що відразу пожер значну частину грошей. Помалу, сумно йшла робота, тільки Яцева гарячка, де далі, все більше змагалася. Адже-ж кожна хвиля, кожний удар оscarба міг принести йому рятунок, міг пробити вхід до пожаданого скарбу. Раз-у-раз хотів сам бути

в ямі; майже силою треба було його випягати з неї, щоб ішов їсти або спати. Й спати не міг. Що ночі чув крізь сон власпивий шипіт і булькіт, і з божевільно-радісним окриком: „Є! Є!“ — зривався з постелі й біг до ями, а не можучи в пітьмі нічого доглянути, прикладав ухо до деревляної, на колодку замкненої зап-кальниці, чи не почує шипоту й булькоту підземних духів. Але духи мовчали, як закляті, не появлялися, не дбаючи на молитви, прокльони й сльози Яця, котрого з кожним днем дужче мучила й пожирала пропасниця.

— Боже мій! — крикнула раз швагрова, побачивши його, коли вилазив з ями, — швагре Яцю! Як же-ж то ви виглядаєте! Лиця на вас нема!

— Як то нема? — коротко, не вдумуючись, запитав Яць.

— Бліді ви, худі, пожовклі, тільки вас в дошки класли. Чи не їсте нічого?

— Ні, їм.

— Ну, то мусите бути хорі.

— Бог з вами, кумо, я здоров.

— Ну, то може вам хто дання дав, що так страшно марнієте. Або може, не дай господи, переполох?

— Е, байки! Не бійтеся, поправлюся швидко, скоро тільки кип'ячку добудемо.

І поспішним, хитким кроком, мов зачє-меричений, Яць пішов з робітниками на обід. Швагрова варила їм їсти у себе й рідко приносила обід сама; частіше присилала найстаршу, чотирнацятилітню доньку з кобелею ¹⁾, в котру

¹⁾ Кобеля—кошик.

понаставляювано було горщиків. Тож не диво, що не бачивши Яця кільканацять день, майже й пізнати його не могла й зовсім справедливо почала догадуватися, що він мусів занедужати. Але Яць не чув нічого. Ціле його життя, всі думки й чуття скупилися на одній точці, а нею була яма, та уперта, глибока пропасть, що не зважаючи на двацяписажневу глибину, не хотіла видати ані краплини з укритих в її середині скарбів.

Для Яця стала вона якоюсь свідомою, чутливою й розумною істотою. В хвилях розпучи пускався з нею в пристрасні розмови, закидав їй, що лащиться до спекулянтів, а до правого господаря напроти ставиться, благав її про милосердя та просту справедливість, щоб повернула йому бодай ті кошти, що на неї виложив. Але яма мовчала уперто...

Минув ще тиждень. Яма завглибшки була вже двацять і два сажні, а в кешені у Зелепуги осталося всього-навсього двацять і два крейцарі. А яма ані мур-мур. Яць ходив, як божевільний. Мало що до ніг не падав робітникам, щоб лишилися далі й робили з ним наборг. Робітники, невдоволені скупими в останніх днях харчами й нерадо видаваною платою, закляли йому в батька-матір і пішли. Яць лишився сам, як на льоду.

Невже й останні його надії так і прихнуть, як булька на воді? Побіг до Недовареного — той нацькував його собаками. Побіг до Юдки — Юдки не було в Бориславі: поїхав робити контракт з якоюсь дестилярнею на достарчування кип'ячки,

і роботу на той час стримав, ями позамикав і сторожу приставив. Мов травлений звір побіг Яць з Волянки до своєї хати, але перед самим перелазом зупинився, не знаючи, що далі почати.

За плотом стояв Мендель і злісно всміхаючись, позирав на нього.

— Ну, пане Яцентий, як ся маєте?— сказав він.

Яць закусив зуби, побачивши Менделя.

— А що-ж?— відказав з глухою впертістю, — хвалити бога, нічого мені не хибує.

— Ге, ге, ге, ге!— сухо засміявся Мендель. — Нічого вам не хибує! Ну, ну, хвалити бога! А що, не продаєте мені своїх закопів!

— Ні, ще тепер не продам.

— А коли-ж продасте?

— Як час надійде.

— А коли-ж час надійде?

— То вже будемо бачити.

І Яць хотів уже йти до хати.

— Слухайте, пане Яцентий— сказав Мендель, — без жарту вам говорю. На що вам біди, клопоту й видатків? Бачите, там-той ґрунт продали ви Юдці. Нині Юдка багач, а ви грошаки в ями закопали й не маєте нічого. Дайте ви спокій тій роботі, то не хлопська робота. Я вам дам за кожний закіп по сто ринських, і на що вам клопоту на здорову голову? Буде на ваші старі літа!

Вся кров ударила Яцеві до голови. Ті слова гірше його кололи, ніж найїдкіші допинки— може тому, що в глибині душі чув, що як на простий хлопський розум, то Мендель зовсім правду каже.

— Іди ти від мене до чорта! — крикнув роздроченим голосом. — Іди, коли не хочеш, щоб тобі каменем межи очі заїхав!

— Ну, що то? Каменем межи очі? А то за що? Ти дурний, гой смердячий! Думаєш, що тебе боюся і що твої заводи більше варті? Чекай, ще сам до мене прийдеш і будеш просити, щоб ті діри купив!

— Не дочекаєш того, парху! — крикнув Яць. — Швидче сам в них смерть свою найду!

І написнувши шапку на чоло, весь премп'ячи з якогось невисказаного зворушення, побіг Яць до швагрової, що йому їсти варила. Швагорова тепер уже на правду перелякалася, побачивши його.

— Всякое диханіє да хвалить господа! — крикнула. — Кумо швагре, а вам що таке? Чи женеться хто за вами, чи може нещастя яке?

Яць навіть не звертав уваги на її окрик. В безсиллю сів на лаві, навіть шапки не знявши, і сказав швидко, майже одним духом:

— Кумо швагорова, на вас одна надія, вийшли мені гроші, покинули мене робітники, а яму копати треба. Мушу кип'ячки докопатися. Згину швидче, а тої річі не покину. Поможіть мені, кумо! Я-ж це не для себе. Як що буде, то буде й вам і дітям вашим. Ходіть сами, маєте дівчину вже в силі, удвох станете до корби, менший хлопець може млинкувати, а я полізу в яму, буду копати, доки сили стане. Чую, що вже недовго.

Кілька разів дзюбнути. Хто знає, може лиш раз в щасливе місце вдарити... Не відмовте мені, кумочко.

Швагрова стала зачудована. Не так її здивувало прохання Зелепуги, як його голос—якийсь дивно-дивно звучний, м'який і тремтячий. Вагувалася хвилю, бо крім двох старших мала ще троє менших дітей, що вимагали повсякчасного догляду.

Яць вгадав, чого вона вагується.

— І про тих менших не турбуйтеся!— сказав.— Заберіть їх до моєї хати, там вам буде близько до них. А втім спустите мене до ями і все будете мати з пів години вільної, поки я там що на-копаю. А діти будуть за той час млинком крутити.

А коли швагрова ще вагувалася, Яць нараз заллявся слізами й кинувся їй до ніг.

— Кумо швагрова!—благав, спискаючи її коліна,—богом вас закликаю, не відмовляйте мені цього прохання! Не відмовляйте, бо здурію! Чую добре, що від самої думки, щоб покинути цю роботу, якийсь недобрий дух до мене приступає й я готов наробити нещастя, великого нещастя!

— Біг з вами, шваг্রে!—скрикнула перелякана Яцевим плачем жінка, піднімаючи швагра з землі.—Бог із вами! Що ви за страшні річі говорите, нехай бог заступить та відверне! Заспокойтеся, все ще добре буде. Всі підемо, будемо копати, будемо богу молитися, може біг змилюється над нашою долею й пошле нам свій дар великий. Тільки не плачте!

— Біг заплапить вам! Біг заплапить! —шепотів Яцб, хлипаючи, як мала дитина.—Я спокійний, о зовсім спокійний... Лиш сили якось не маю. Сон мене клонить.

— Засніть, засніть, то вам ліпше буде. А то, боже мій, виглядаєте як з хреста зняті.—І завела Яця на постіль: околот соломи покритий грубою веретою. Безсилбно, мов п'яний, упав Яцб на постіль і зараз заснув глибоким сном. Швагрова навіть подумала зразу, чи він не п'яний, але наблизившись до його лица, зовсім не почула горілчаного духу.

— Бідолаха!—зітхнула—так до нбого та проклята кип'ячка приступила, що вже далі й дихати не зможе. Боже милосерний, заступи його від якого нещастя! Краще мого поганина наверни де на зламану голову, ніж оцю добру душу!

Сон Яців був довгий, але неспокійний. Кілька разів вночі схапувався, надслухував, кричав крізь сон: „е! е!“—і знов безсилбно падав на постіль і засипляв.

Та все-таки на другий день устав прохи покріплений і з новою енергією допомагав швагровій пакувати й переносити нужденні останки пожитку й харчів до своєї хати. Щось тягло його до ями. Спішив підбігцем, поки не наблизилися до його обійстя, а там і зовсім усе покинув серед дороги й побіг заглянути до ями, чи за ніч не наплило кип'ячки. По довгій хвилі вернувсь сумний.

— Пусто, нема нічого! Але знаю, що швидко, швидко буде. Мусить бути! Хіба-б.... хіба-би бога над нами не було!

— Бійтеся бога, шваг্রে, що це ви говорите!—крикнула швагрова.—Аж слухати лячно!...

— Сам вже не знаю, що говорю!—сказав Яць, похилиючи голову.—Але ходім, ходім до роботи! Треба поспішати. Чую, що щось жене мене, привожить, так наче-б смерть моя була вже близько, а я перед смертю ще щось мав дуже велике зробити.

Швагрова нічого вже не сказала, тільки перехрестилася на ті слова. Бачила виразно, що Яцеві почало баламутитися в голові, але що-ж могла порадити? Тільки йдучи, стиха шепотіла молитву. Разом з найстаршою дочкою спала до корби і помаленьку, обережно спустила Яця до ями, хоч той з глибини раз-у-раз кричав „борше! борше!“ Тимчасом хлопець, добуваючи всіх сил, млинкував до ями свіжого повітря.

Коли Яць опинився на дні, швагрова пішла до хати, лишаючи дітей при ямі. Яць вигадав спосіб—обходитися зовсім без її допомоги, щоб видобувати кибель з накопаною глиною. Сам знизу на осібній линовці витягав кибель до гори, а діти лиш висиплюють з нього глину і знов спустяють униз. Повигадував різні способи для остороги, щоб котре з дітей не впало до ями. Мати могла бути за них зовсім спокійна.

Зразу робота йшла. Яць працював надлюдською напурою. Валив оскарбом в лупанець, немов це був його найтяжчий ворог. Кибель за киблем витягав угору, навіть за свіже повітря не дуже дбав, бо в ямі замороки не було ніякої, та

й діти млинкували досить добре. А як-би почала показуватися кип'ячка, то Яцб обдумав так: не чекати, поки діти прикличуть матір і випягнуть його в киблі, але драпатися вгору по цямриню хоч на кілька сажнів, а там уже зачекати на кибель, бо боявся, щоб нагло вибухнувши, кип'ячка його не залляла або заморокою не задушила.

Але кип'ячки не було й сліду. По кількох годинах тяжкої праці Яцб ослаб, почув гострий біль в крижах, в руках і ногах, почув недостачу повітря, якийсь стукіт в висках, заворот голови.

— Що, може то вже заморока кип'ячку віщує?—подумав зрадівши й причі шарпнув за шнурок від дзвінка. Був то знак, щоб діти кликали маму й тягли його вгору.

— Ну, що? Є? Буде?—питала швагрова, коли Яцб, стоячи в киблі і прип'ятий за пояс до линви, виринув з темних челюстей ями.

— Хвала богу, здається, що буде,—відаказав Яцб, важко дишучи й ледве здажуючи вийти з кибля.

Відв'язали його, завели до хати, нагодували й знов положили спати. Але надія показалася передчасною. Заморока була, але кип'ячка не показалася. Тривога й гарячковий поспіх у Яця ще змоглися. Відпочивши трохи, почав налягати, щоб знов спущено його до ями, але швагрова нізачо в світі не хотіла цього зробити.

— Самі себе замордуєте, шваг্রে!—говорила.—Відпочніть ліпше, прийдіть до сили. Яма не втече.

— Ні, ні, треба кінчити швидше!—товк своє одне Яць.—Що вам з того прийде, що будете мене мучити? Адже-ж я й так не всижу ані влежу на місці. То вже ліпше спустіть мене до ями!

Ледве здужала швагрова допроситися, щоб зачекав до полудня.

Так минуло два дні—краще тяжкої муки, ніж роботи. Яць за ті дні—постарівся на яких десять літ, згорбився, посивів, лице й чоло покрилися зморшками. Тільки сиві очі палахкотіли живим огнем, а енергія його не то що не слабла, але з кожним днем все більше змагалася. Сон майже зовсім його покинув: хіба в день, упомлений тяжкою працею, задрімає на хвилю. Ночі були для нього ще гіршою мукою, ніж дні.

Аж нараз третій день приніс йому нещастя, якого менш усього міг сподіватися. В саме полудне, коли Яць тільки що з дітьми пообідав, а швагрова розстелювала на землі соломі, щоб міг на ній на хвилю заснути, відчинилися двері й до хати, як грім з ясного неба, впав швагер—п'яниця.

— Га, таки знайшов свою жінку!—крикнув, і не кажучи нічого більше, вдарив остовпілу жінку п'ястком в лице так сильно, що облипа кров'ю повалилася на землю.

Цілої пів години лютувала буря в Яцевій хаті. Чути було стук ударів, крик і плач дітей, зойк жінки, ломіт розбиваної й друхотаної посуду і гвалт Яця. Перепало й Яцеві на його пайку, хоч треба сказати, що й він сміло став до бійки

і завдав швагрові кілька стусанів таких влучних, що дуже значно охолодив його войовниче завзяття. >

Пів години тяглася баталія, а потім розпочалася сумна репірада: швагрова з дітьми й з усім своїм недавно принесеним статком попрощалася з гостинними порогами Яцевої хапи. Чоловік її, проклинаючи та викрикуючи, пленявся позаду того плачущого, побитого та покривавленого походу. Яць лишився сам у хаті, без сил, без засобу, без надії. Що це таке було? Відки надлетіла та буря? Чи то був сон спрашений, чи дійсна правда? Не знав. Чув тільки, що в голові йому шуміло й очі меркли, чув глухий, упертий біль в цілім тілі; свідомість засипляла... Сам не пам'яв він, коли й як замкнув хату й заснув на соломі, розстеленій посеред хапи.

Прокинувся вже над ранком. Розвиднювалося. Сіримися плямами вирізувалися тісні віконця з мороку, що залягав хату. Яць відразу схопився на рівні ноги, встав і почав збирати до купи розсипані думки, щоб пригадати собі, що з ним діється й що йому діяти.

Перша думка його була: треба піти поглянути, може що є в ямі. Вже кинувся до жердки, щоб з неї зняти кожух, коли втім наглий розблиск пам'яти відразу виявив йому теперішнє становище.

— Боже мій! Адже-ж я тепер сам, самісінький, як билинка в полі! Що-ж мені тепер робитись?

В німім переляку стояв бідолаха довгу хвилю, заломивши руки. Бачилося йому,

що летить кудись в бездонну западню й даремно махає руками, щоб найти яку опору. Але джерело його надії й енергії ще не було до решти вичерпане. В його недужій уяві почали снуватися різні фантастичні щасливі випадки, коли доля нагло поправляла все; на основі хиткого словечка „а може“ живо здвигалися блискучі будівлі будуччини. Запоплений в тих мріях, несвідомо надяг кожуха, взяв лампу і на пробу шнур з каменем на кінці й пішов до ям. Та що то казати—пішов? Побіг, полетів, підгонюваний якоюсь всеволодною силою. Відчинив заткальницю, заглянув до ями—темно. Спустив шнурок з каменем—по добрій хвилі камінь упав на вохке, лупанцеве дно з легким стуком. Вицягнув його знов на верх—сухісінький, ані сліду кип'ячки. Яць і руки опустив.

Аж тепер почув усю велич своєї самоти, свого безсилля. Нащо здались його пориви, його труди й муки? Пощо закопав він усе, що мав, у тих проклятих ямах? Завидлива доля очевидно піднімає його на сміх, збагачує Юдку майже без труду, а його здавлює, мов червяка. І що за причина такої страшної неправди?... Яць чув, що щось страшне клубиться в його грудях, підступає під горло, запирає дух. Хвилю спояв німий, напів неживий, посинілий, ніби боровся з невидимим ворогом, а в кінці як спояв, так і впав на землю, гриз її зубами, бив п'ястками й кричав скаженим голосом:

— На, на, от тобі, проклята! Ось тобі, зраднице! Морткова приподобнище!

Втомився й хвилю лежав, мов закоспелій, а далі, піднімаючись і підводячи лице до захмареного, сірого неба, крикнув що сили:

— Боже, боже, що я тобі винен? За що ти мене так тяжко караєш? Негідникам, п'явкам людським добро посилаєш, а мене водиш, як кішку за стеблом, аж поки не довів ось до якого кінця! Боже, невже ти все те бачиш? Невже це твоя свята воля?...

Занімів, важко дишучи, немов ураз із цею промовою тяжкий камінь скопився з його грудей. Але не в спокоївся, тільки на хвилю нерви його отупіли з надмірного болю.

— І що-ж мені тепер нещасному робити? Що почати?— лементував у голос, сівши на землі й вхопившись обіруч за голову.— Чи кинулися стрімголов до твоєї залятої ями й кінець своєму життю зробити? І справді нічого иншого вже мені й не лишається. Ой, земле, матінко моя, прийми мене до себе, нехай туп довше не мучуся!

І обливаючися слізьми, з розпростертими руками кинувся лицем до землі й замер так, не то в німій молитві, не то в остоупінню. Тільки хлипання потрясало його тілом й свідчило про те, що то не труп, а живий чоловік лежав на землі.

— Нараз зірвався, немов гадюка його вкусила. Що це таке? Чи то сон? Чи привид його уяви? Але ні, уява його була підрізана, зломана й безсила. Ні, то щось далеко сильніше від простого привида. Яць тремтів увесь в несказаній тривозі.

Довгу хвилю стояв, протираючи очі, не знаючи, на яку ступити. Далі вхопив пробний шнур і знов кинув до ями камінь прив'язаний на його кінці. І знов камінь упав на дно з сухим стуком. Витягнув його, ще не вірячи сам собі— камінь сухісінький. Значить, і цим разом він ошукався, значить, те булькотання, що він чув так виразно, коли лежав, лицем припавши до землі, було лудою ¹⁾, було останньою дивовижною наругою долі над його нещастям! Будь-же проклята доле! Прощай ти, світе невдячний, ти, життя остогидле!

Яць поступив кілька кроків назад, щоб розігнатися й скочити до ями. Але що-ж то, що ледве відступив од ями, почув знов те саме тихе булькотання. Натужив слухи, як міг—так і є! Булькотання не було витвором його уяви. Поступив ще два кроки назад—ще виразніше чути. В тій самій хвилі в ніс його вдарили густі нафтові сопухи.

Що це? Відки це? Оглянувся довкола—боже! Адже він стоїть близько своєї давньої, зверху забитої й дерном заложеної ями. Одним поскоком був на самій ямі. В першій хвилі цілий туман сопуху, що піднімався з-під дерну й виразне булькотання під землею переконало його, що мету його бажань осягнено, скарб найдено—отуп де він його найменше сподівався...

Але Яць ще сам собі не вірив. Тремтячи, задихавшись, майже не пам'яючи,

¹⁾ Луда—обман.

що робить і що з ним діється, скинув з себе кожух, припав на коліна й почав руками віддирати дерня, викидати глину, відгрибати грубі бруси, що ними була яма забита. З гарячковим поспіхом, добуваючи всіх своїх сил, відвалив один брус. Сонце, що вже трохи піднялось було над краєчок землі, скоса заглянуло до ями; його проміння, мов від гладкого металевого дзеркала, відбилося від поверху густого, чорного плину, що наповнив яму аж до самого краю.

Що Яць в тій хвилі не збожеволів, що з радости не впав до ями—це було правдиве чудо. Очевидно сам він почував, що може з ним статися щось таке, бо облитий холодним потом одкинувся назад од роззявленого гирла ями, немов шукав безпечного місця, заглянувши так зблизька в очі страшній загадці буття.

Але по хвилі остовпіння найшла на нього правдива шальга. Кинувся до другої присипаної ями, відкопав її, відкрив—повна! До третьої—те саме! Значить, не марні були ті сни, в яких раз-у-раз щось шептало йому: „Є, є той скарб пожаний!“ Тільки його власна сліпота була причиною, що так багато мук мусів прийняти. А ті нарікання і прокльони на долю—ох, коли-б вони тепер не здумали спасти на його власну голову!

Але ні! Геть усякі чорні думи! Мету осягнено! Скарб здобуто! Ціною здоров'я, терпінь, понижень і розчаровань, але здобуто... Що з ним тепер робити? Про те Яць не дбав. Те саме собою покажеться.

Майже не думаючи, що робить—попередніми безсонними ночами він так часто обдумував це діло—Яць побіг до Менделя. Застав його, коли той саме торгувався з робітниками. Не вітаючися, не кажучи ані слова, прискочив, схопив Менделя за плечі й поволик навперед себе.

— Ну, що то такого?—кричав Мендель.—Яцю, чи ви сказилися? Чого хочете від мене?

— Ходи, ходи! — охриплим, задиханим голосом кричав Яць, не випускаючи його з рук.

— Куди? За чим?—питав Мендель.

— Ходи, ходи, сам побачиш! — кричав Яць і волік його далі.

Він спотикався по глиняних кіпцях та камінню, але що це йому значило? Мендель зразу шарпався, — Яць не пускав. Далі той догадався, що мусило лучитися щось незвичайне, — й пішов радо. Яць ще швидче. Почали обидва майже наввипередки бігти. До першої ями...

— Ади!

Ще Мендель не спямився, а вже Яць шарпнув його до другої ями...

— Ади!

І, знов далі до третьої...

— Ади!

Мендель остовпів.

Яць обезсилений сів на землю, важко дишучи, але не можучи й слова більше промовити. Добра хвиля пройшла в мовчанці.

— Ну і що-ж?—сказав вкінці Мендель, звертаючись до Яця.

— Купи!—сказав коротко Яць.

— А сила хочете?

— Мільйон!

— Спам'ятайтеся, Яцю! Що ви говорите?... Хто вам дасть мільйон?

— Ти даси!

— Але чи знаєте ви, що то значить мільйон? Скільки то грошей?

— Знаю, що багато... А як буду мати в руках, то й почислити зумію. А ти думав, що я тобі це задарма віддам?

— Я не хочу задарма. Але говоріть людську ціну!

— Мільйон!

Мендель засміявся на ціле горло.

— Ну, що з ним говорити! Вивчився на пам'ять того одного слова та й товче!.. Але-ж, Яцю, де я вам мільйона візьму?

— То твоє діло.

— І що ви з ним зробите?

— То моє діло.

Мендель знов засміявся на ціле горло. Нараз зробився поважним. Щаслива думка шибнула йому до голови.

— Ну, знаєте що Яцю,—сказав, приступаючи до нього ближче.—Бачу, що ви не такий чоловік, щоб з вами жартувати. Нехай буде божя воля, дам вам мільйон за ваші ями.

— Я так і знав, що даси,—спокійно сказав Яць.

— Але вже за всі чотири.

— Розуміється.

— І за цілу решту ґрунту?

— А то хіба як?

— То йти по писаря й свідків?

— Йди.

Коло полудня хата Яця Зелепуги повна була народу. Мендель казав повставляти перед вікнами нашвидку з дощок збиті столи й лавки; на них позасідало чимало хлопів і спекулянтів—то були свідки. І що-разу нові прибували.

По цілім Бориславі шибнула вість, що Зелепуга викопав три ями кип'ячки і продає Менделеві за мільйон. Спекулянти всміхалися, хлопи зіпхали, хрестилися хрестом святим, або міркували над тим, що почне старий, осамотнілий і напів одурілий Яць з такими страшенними грішми. А проте всі бігли до його хати, знаючи, що там частунок буде не аби-який.

Всі зібрані затихли. За столом сидять і війт, і старший брат церковний, і пан присяжний—це головні свідки. Пан писар тільки що скінчив писати контракт, посипав письмо піском і голосно крекче на знак, що хоче зачати читання. Яць стоїть насупроти писаря, німий, жовтий, як віск, з палаючими очима, і вдивляється в його вуста.

— Во ім'я опця й сина, й святого духа, амінь!—починає різким голосом писар і всі присутні хлопи хрестяться побожно. —Яко я, нижче підписаний господар Яць Зелепуга, при присутніх тут свідках: пану війтові бориславському Якимові Дуригрошеві й пану присяжнім Олексі Бовті й пану старшій браті Грицеві Тумані з присутнім тут Менделем Лямпенліхтом зробив угоду, або контракт слідуючої основи, що продаю тому Менделеві грунт мій власний віпцівський, сумежний з грунтом того-ж Менделя власним, від заходу

сонця, а виносячий два морги, враз із находячимися на тім ґрунті ямами нафтовими й з усім, що є в нім, і на нім, і віддаю той ґрунт туп-же при свідках тому Менделеві на вічну й неограничену власність... А Мендель має мені перед віддачею ґрунту при тих самих свідках вручити ціну купна, виносячу мільйон... валюти австрійської.

— Чого, чого?—перебив читання Яць.

— Валюти австрійської, — показав удруге пан писар.—То значить грошей австрійських, цісарських, розумієте?

— А, розумію! Ну, це певна річ, іншими грішми я не приймаю. Ну, читайте далі!

Дальша читанина пішла швидко. Контракт підписали, розуміється, як Яць, так і всі свідки, тільки знаками хреста святого. Тоді виступив Мендель і положив на столі цілий мішок грошей. Розв'язав його й почав виймати пачку за пачкою банкнотів. Кожна пачка зложена була з дрібних банкнотів, переважно паперових шістаків або гульденів і навхрест перев'язана ниткою.

— Туп сто, туп сто, туп сто, туп сто!—пиплював Мендель, і валив пачку за пачкою, аж усі дух в собі запирали. Кілька хвилин пройшло, поки випакував усе те, що було в мішку.

— Ось вам ваш мільйон, пане Яцю!—сказав, гордо поглядаючи на нього.

Яць стояв приголомшений. Такої сили грошей ще й не бачив, відколи живе, а тепер усе те було його власне!

— Гм, а хто знає, чи то добре раховано?—сказав отямившись.—Треба-б перерахувати.

— Я присягнути можу, що добре раховано—сказав Мендель.—Ну, але ви можете собі не вірити, то ваша річ. Тільки що мільйон перерахувати не так легко, як вам здається. А щоб ви на мене не нарікали, що я вас оциганив, то я вам щось скажу. Зложім ці гроші назад сюди до мішка, зав'яжім і запечатаймо їх при свідках, і нехай вам, кого хоче, з громади визначуть, щоб вам поміг перерахувати. А як вам одного ринського не стане, то я зобов'язуюся дати вам за одного десять.

— Добре, добре!—хором закричали свідки.—От видно, що чесний чоловік, не хоче вашої кривди, куме Яцю!

— Пристаю на те,—сказав Яць.—Але мішок з грішми мусить лишитися в моїх руках.

— А то розуміється само з себе!—живо підхопив Мендель.—Адже-ж гроші ваші!

І бистро запакував усі пачки банкнотів до мішка й запечатав його з двох боків великою громадською печаткою, копру війт усе носив при собі в халяві від чобота.

— Ну, тепер та річ готова, куме Яцю. Тепер ваша черга: віддати Менделеві ґрунт і ями.—Встали всі й пішли. Віддавши все Менделеві, Яць почувся спокійним. Почався почастинок і, дякувати надзвичайній Менделевій гостинності, протягнувся аж до пізнього вечора. Тільки пан писар, віддавши Менделеві підписаний контракт і довго щось з ним перешептавшись, пішов додому, не дожидajući контракту. Мав ще багато роботи сьогодні, а в самій річі чувся трохи

неспокійним. Що правда, зарібок мав нині добрий. Крім звичайних п'яти ринських „від руки“ дістав від Менделя цілих сто ринських та й то за найбільшу дрібницю в світі. Тільки чорт його знає, чи з тої дрібниці не виросте яка велика річ. Бо тут про клято-великі суми розходиться. Що правда, Мендель запевнив його, що нема тут чого боятися, що він навмисне так багато свідків спросив, що все робив по-тверезому й з найбільшою осторогою, так що ніхто й не посміє заперечити, щоб контракт був фальшивий, і що навіть у нотаря його легалізувати не треба—ба, як-би то все так і сталося! Але лихо не спить, а спекулянтові, хто його знає, чи можна дати віру? Не вважаючи на всякі запевнення, пан писар був неспокійний і бажав бодай як найшвидше одійти з того місця, де за-для спогульденового банкнота допустився такої клятої... дрібнички.

Що-ж це була за дрібничка?

Дрібничка справді невеличка! Між словом „мільйон“ та словом „валюта“ в контракті написав він, а в читанню промовчав одне-однісьеньке слівце „крейцарів“. Правда, це одно слівце з голосного Яцевого мільйона робило досить малу суму десяти тисяч, ну, але й це ще аж надто велика сума для такого дурного хлопа, як Яць Зелепуга,—думав пан писар. І з тою сумою Яць не дасть собі ради... Тимчасом Яць розкошував у тому почутті, що має мільйон. Що з ним робити, куди його повернути—час про те буде подумати завтра, позавтра, пізніше. Тепер

вже ніщо від його не втече, доля в його руках... Той мішок з банкнотами—це дуже підпора й основа всіх хоч-би й найсміливіших його мрій. Мільйон! Адже-ж це величезний маєток, про який хіба в казках розказують!...

Пізня вже ніч була, коли від Яця вийшли останні гості — вийт, присяжний і старший брат. На їх честь Яць мусив випити кілька чарок солодкої горілки, котру Мендель приніс уже на самім послідку, коли всі інші люди розійшлися. І сам Мендель, давши Яцеві решту тої горілки, попрощався з ним і пішов спати.

Коли розійшлися останні гості, Яць почувся таким щасливим, таким супокійним і здоровим, як ніколи. Якесь розкішне тепло розлилося по всіх його тілі. Ані сліду недавньої гарячки, що пожирала та гризла його без упину. Сидів на лаві, спершись обома ліктями об стіл і спискуючи в обіймах свої справджені мрії, свій мільйон, що лежав ось тут в запечатанім мішку. Всміхався і проказував якісь слова без звязку. Силувався пригадати собі щось, але довго не міг. Вкінці пригадав таки, що треба-б за гістьми двері позамикати, але не чув у собі на-стільки сили, щоб устати.

— Е, що там мені двері! — подумав. — Маю мільйон, мільйон, мільйон!...

І шепочучи ті слова, схилив голову на мішок з грішми й заснув. Олійний каганець стояв насупроти нього на столі й своїм михкотячим огником надармо силувався заглянути йому в очі...

По хвилі тихо-тихесеньки відчинилися хатні двері, й обережно ступаючи на бо-сих пальцях, увійшов Мендель.

Присупив просто до Яця, оглянув його, а потім спокійно підняв у гору його лікті, виняв з-під них мішок і підложив кругле поліно, що лежало під лавою. Далі взяв мішок під паху й попрямував до дверей. Але швидко вернувся, взяв із стола каганець і поставив на землю, де ще від учора розстелений лежав околот соломи. Велика купа соломи лежала й під лавою, на якій сидів Яць.

— Так ліпше буде, — прошепотів Мендель. — Сліду не лишилось...

І покwapно вийшов з хати, замкнув із сіней передні двері, вийшов задніми й засунув їх з надвору шнурком, прив'язаним до засува і протягненим на двір крізь дірку, проверчену в стіні. Засунувши засув, він шарпнув міцно й відірвав шнурок, так що кожному мусило здаватися, що ті двері засунені були з середини. А потім щез у пітьмі.

— Обережно з огнем! — кричав протяжним голосом вартовий громадський, проходячи вздовж вулиці. Нараз скинув поглядом на хату Зелепуги, що стояла з прибока, на яких сто кроків од вулиці.

— Що до біса той старий хрін там виробляє? — подумав вартовий. — Чи ще в печі топить в таку пізню ніч?

Але в тій хвилі думки його нараз перервалися. Могуче світло, що наповнювало хату Зелепуги, нараз величезними, кровавими язиками вискочило на стріху крізь вікна, крізь двері, обхопило всю хату, що

відразу запалахкотіла, як свічка ярого воску.

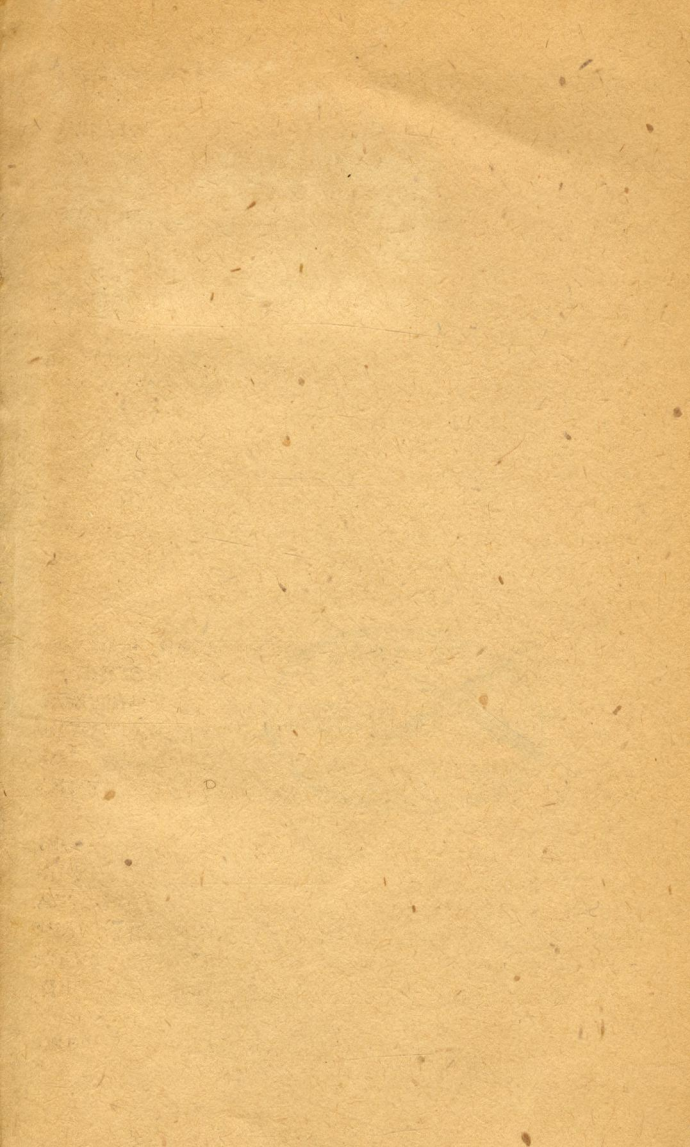
— Горить! Горить!—заверещав вартовий щò мав сили й полетів до дзвіниці, щòб на гвалт ударити в дзвони.

На другий день рано знов писк народу стояв коло Яцевої хати, тільки, щò замість хати було тепер чорне згарище: лиш глиняна, четверогранна піч спирчала серед сумовитої руїни. З-під печі відгрибли люди й на пів перепаленого трупа Яця Зелепуги. Очевидно небіжчик, прокинувшись серед огню, хотів сховатися під піч, але не встиг це зробити. Запхався тільки половиною тіла; ноги й нижня частина толуба спирчали з-під печи й спали жертвою вогню. За те лице, припулене до землі, й руки були зовсім цілі. В руках замість мішка з грішми держав—грубе поліно...

— Нещасний!—міркували люди,—певно здрімався над грішми й зіпхнув каганець із стола в соломі. А коли прокинувся, то в нестямі замість рятувати гроші вхопив поліно. А гроші всі згоріли. Так то вже видно, сам бог не щастив йому з тим скарбом!

А труп Зелепуги лежав перед хатою, спискаючи ще й по смерті поліно в обіймах так міцно, щò годі було його вийняти. Його посиніле, перелякане лице звернене було до неба, немов з-по-за тих судорожно записнених зубів от-от вирветься питання:

— Боже, невже ти все те бачиш? Невже це все твоя свята воля?...

31.807

КООПЕРАТИВНИЙ
ВИДАВНИЦТВО

Рух

ПОВНЕ

ІВАНА

Ф

I

Вий

я-948

Вугляр.— Десишина челядь.— Два приятелі.— Цигани.
Добрий заробок.— Муляр.— Сам собі винен.— Слимак.—
Історія моєї січкари.— Домашній промисл.— Довбанюк.—
Ліси і пасовиська.— Додатки.— Уваги.— 75 к.

ТОМ ДРУГИЙ

Маніпулянтка.— Між добрими людьми.— Чи вдуріла?—
Яндруси.— Поки рушить поїзд.— Без праці.— Додатки.—
Уваги.— 1 крб. 10 к.

ТОМ ТРЕТІЙ

Малий Мирон.— Грицева шкільна наука.— Оловець.—
Schön schreiben.— Отець гуморист.— Гірчичне зерно.— Під
оборогом.— Мавка.— Мій злочин.— Микитичів дуб.— У сто-
лярні.— У кузні.— Поединок.— Додатки.— Уваги.— 1 крб.

ТОМ ЧЕТВЕРТИЙ

Моя стріча з Олексою.— На дні.— Хлопська комісія.—
Панталаха. До світла.— В тюремнім шпиталі.— Івась Но-
вітній.— Додатки.— Уваги.— 1 крб. 10 к.

ТОМ ДВАНАЦЯТИЙ

Борислав сміється. (Повість з робітнич. життя)— 1 крб. 10 к.

ТОМ ТРИНАЦЯТИЙ

Захар Беркут. (Історична повість)— 80 коп.

ТОМ П'ЯТИЙ

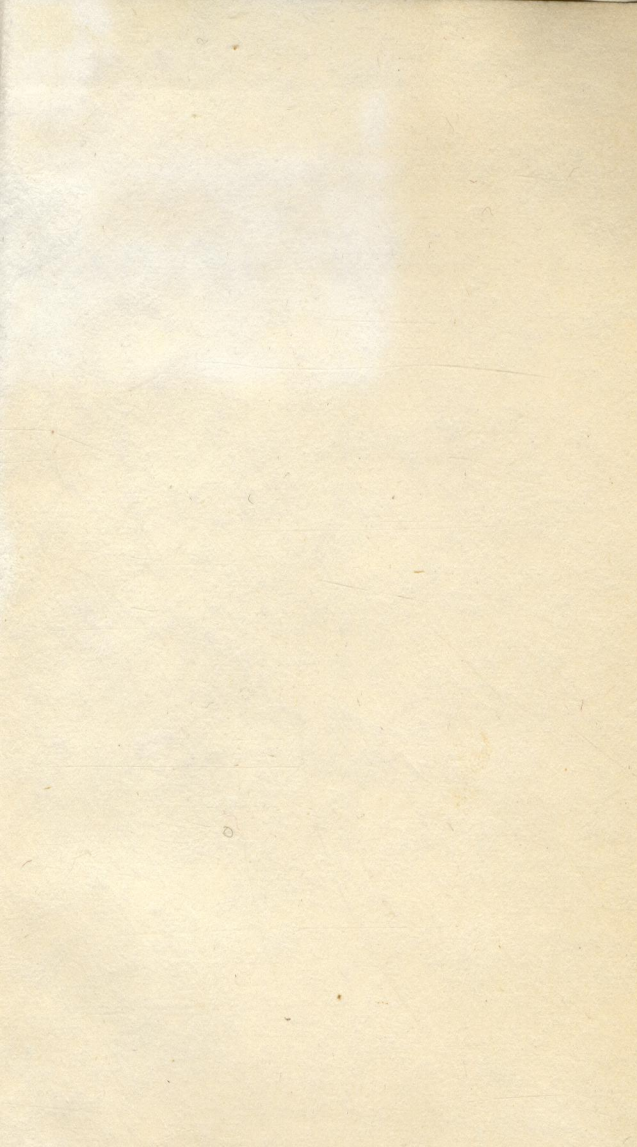
На роботі.— Полуйка.— Яць Зелепуга.— Навернений гріш-
ник.— За-для празника.— Ріпник.— Вівчар.— Уваги.

ТОМ ШОСТИЙ

Різуни.— Гриць і панич.— Герой по неволі.— Додатки.—
Уваги.

ПІДГОТОВЛЯЮТЬСЯ ДО ДРУКУ ДАЛЬНІШІ ТОМИ.

Ціна 25 коп.

31.807

Ф $\frac{I}{9-948}$

Н. Франко

Що
Зеленуца